

22 (22).
ANDREAS YESAYİ GÜLANYAN'IN ANLATTIKLARI
(1905 ŞATAKH [ÇATAK] DOĞUMLU)

Jön Türklerin 1908'de iktidara gelip kendilerini, Türkiye'de yaşayan bütün milli azınlıklara yakınmış gibi göstermelerinin üzerinden yaklaşık bir yıl geçmişti. Türkiye'nin bütün milletlerin vatanı olduğunu ilan ediyorlardı. Ancak, bütün bunlar yalandı. Onların amacı Birinci Dünya Savaşı'ndan faydalanıp Almanya'nın müttefiki olarak Ermenistan'a saldırarak Ermenileri katletmekti. Bu amaçlarına ulaşmak için gizli toplantılar yapılmış ve bütün bunlar Birinci Dünya Savaşı yıllarında hayata geçirilmişti.

Bizim Şatakh'ın köylüleri savunmada aktif rol üstlendiler ve benim duymuş olduğum ve hatırladığım çeşitli tarihi olaylar anlatırlardı.

1895-96 yıllarında yapılan katliamların üzerinden 20 yıl geçmişti ve ilkbahar mevsimiydi. Jön Türkler İstanbul'dan, Talat, Enver ve Cemal'ın acımasız memuru olan Van valisi Cevdet Paşa'ya Van ve Şatakhlı Ermenileri katletmesini emretmişlerdi.

İlkönce, Van'dan daha 29 Mart 1915 tarihinde tayin edilmiş Şatakhlı tanınmış Daşnak lider Hovsep Çoloyan'ı tutuklayıp onun kellesini uçurdular. O Şatakh kaymakamının tanıdığıydı; ama onu sokakta yürüken beş arkadaşıyla birlikte tutuklayıp Şatakh Tağ adı verilen merkeze götürdüler. Onun arkadaşlarından Rus-Türk cephesinde yaralanmış olan Tigran Bağdasaryan kurtulup Şatakh'a gelmişti. O kaymakama gidip: "Hovsep Çoloyan'ı niye tutukladınız? O taşra okullarının müdürü olduğundan hapse atılamaz" demiş.

Fransız eğitimi almış olan Şatakh kaymakamı Seyti Bey ona şöyle cevap vermiş: "Hovsep Çoloyan'ı tutuklamışsak bu önemli değil. O odada oturuyor. Elli-altmış mahalleli genci silahlarıyla birlikte getirip bize teslim ederseniz o zaman Hovsep Çoloyan'ı arkadaşlarıyla birlikte çabucak salıveririz."

Tigran Bağtasaryan da: "Türk Hükümeti 5-6 aydır seferberlik ilan etmiş durumda ve Tağ'ın bütün gençleri Ruslara karşı savaşmak için silah altına alınmıştır. Bizde silahlı adam yok" diye cevap verir.

Kaymakam da ona: "Biz her şeyi biliyoruz" der.

Meğer Hovsep Çoloyan başkanlığındaki Şatakh yönetimi olaylardan bir-iki ay evvel 1915 yılının Mart-Nisan aylarında Şatakh'a bağlı 50-60 Ermeni köyünde hangi köylünün ne silahı ve ne kadar mermisi olduğunu gösteren bir liste hazırlamış; Türk tarafı Ermenileri katletmeye giriştiğinde Tağ evlerinde ve Şatakh'ın önemli Ermeni köylerinde savunma muharebeleri yapacak gruplar oluşturmuş. Şatakh'ta ise, 1200'ü Tağ mahallesinde olmak üzere yaklaşık 12000 Ermeni yaşıyordu. Bütün bu listeler Hovsep Çoloyan'ın cebinde bulunuyormuş. Üstü aranırken bunlar ortaya çıkmış.

Tigran Bağdasaryan kaymakamdan ayrılıp Tağ'daki evine döndükten bir gün sonra başka bir arkadaşıyla yeniden Hovsep Çoloyan'ın serbest bırakılmasını rica etmek üzere yeniden kaymakamı görmeye gider. Ama kaymakam ona yine aynı şeyleri söyler. Bundan başka kaymakam, zaptiyelerine vergi toplama bahanesiyle Şatakh'ın iki-üç köyünde birkaç Ermeni öldürmelerini emreder. Kürt çetecilere de Şatakhlı dört-beş masum genci öldürmeleri emredilir. Öyle ki, Türkler Ermenileri yok etmeye başlamışlardı bile.

Daha 1914 yılının sonbahar sonlarından itibaren Şatakh'ın bütün büyük köylerine "Kordonlar" adı verilen devriye güçleri yerleştirilmişti. Bu köylerden Sivtik Köyü'ne iki devriye gücü yerleştirilmişti: biri köy evlerinin yakınına; diğeri ise köyün beş kilometre kuzeyinde bulunan Artos Dağı'nın eteklerine; tarihçi A. Toy'un sözleriyle "Şatakh'ın meşhur vadisi" orda başlardı. O vadinin doğu tarafında Kaukan sıradağları, diğer tarafında ise Rıştunyats sıradağları vardır. Kuzeyden güneye uzanan vadilerin içinde, dağların yamaçlarında tarıma elverişli topraklar ve çayırlar bulunur.

Hovsep Çoloyan'ın hapsedilmesinin ayrıntıları açıklandıktan sonra köylerden tecrübeli ve yetişkin erkekler ve gençler Şatakh'ın Tağ merkezine toplantıya davet edildi; onlar ne yapacaklarına karar vereceklerdi ve bir askeri savunma kurulu seçmeyi kararlaştırdılar.

1. Üç kişi seçildi: Tigran Bağdasaryan, Samvel Mesropyan (Tağlı) ve Azat Simonyan (Sivtikli).

2. Kaymakam, vali Cevdet'le haberleşemesin diye bir iki gün içinde Tağ'ı kuzeye, Van'a bağlayan telefon-telgraf direklerini kesmeyi kararlaştırdılar.

Ermenilerin ise haber ulaştıracak ulakları vardı.

3. O iki gün içerisinde Sivtik Köyü'ndeki iki nöbetçi karakolunu da ortadan kaldırmayı kararlaştırdılar; zira yollar Vostan'dan ve Hayots Dzor'dan Van'a gidiyordu.

Ben şahsen annemle köyün tepelerinden birinin üzerinden Sivtik Köyü'ndeki çatışmaya şahit oldum. Kadınların ve küçük çocukların çatışma sona erene kadar dağa çıkmalarına karar verildi.

31 Mart günü Arşak Petrosyan'ın grubu (Sivtik Köyü'nden) Haşkants Köyü'nden Sivtik Köyü'nün yakınlarına gelmişti; tanınmış fedayi Bazik Petrosyan'ın önderliğindeki orda kalmış Ermeni savaşılar ise köyün dört yanına savaşılar yerleştirmişler ve Arşak Petrosyan köyün kenarına geldiğinde bir kurşun sıkıp işaret vermişlerdi. Bazik Petrosyan kendi köyünün evlerinden birindeki mevziden Türk devriye gücünün komutanı Bayri Onbaşı'ya teslim olması için bağırmış; ama Türkler teslim olmamış ve karşılıklı ateş başlamıştı. Türklerin komutanı köyün yeni inşa edilmiş okulunun penceresine mevzilenmiş ve Ermenilerin üzerine ateş açmıştı; iki taraftan da yayılım ateşi açılmıştı. Bütün köy gözlerimizin önünde kaynıyordu. Annemle dağa bir kayanın dibinden seyrediyorduk. Yaklaşık kırk kez ateş edildi. Her şey bitti. Gök yüzü bulutluydu, ama hava soğuk değildi. Ben annemin elinden tutarak vadiye indim, köye vardık; başka kadınlar da köye geldiler ve ne olup bittiğini anlattılar. Bayri

Onbaşı'nın öldürülmüş, yardımcısı ve emrindeki askerler hanın penceresinden silahlarını atıp, ellerini yukarı kaldırarak teslim olmuşlardı. Bizimkiler onları yaşlı bir Ermeni kadının evine hapsedmişlerdi. Sivtik Köyü'nde yaşanan çatışmanın ayrıntıları Van'a ulaşmış; Van valisi Cevdet Paşa ünlü toplum adamı (Karabağlı) İşkhan'ı yanına çağırıp (İşkhan Van önderi seçilmişti) ona: "Birkaç zaptiyeyle Şatakh'a git; niye çatışma çıkmış öğren. Durumu yatıştır" demişti.

İşkhan, zaptiyelerle Sivtik Köyü'ne giden yolun daha yarısını bile kat etmeden, Hayots Dzor'un Hirç Köyü'nde (Şatakh-Van arasında) hava kararmıştı. Türk zaptiye müdürü İşkan'a: "Hava karardı. Yolumuza nasıl devam edelim? Gel Hirç Köyü'nde dinlenelim ve sabah Şatakh'a gidip Ermenileri yatıştıralım" demişti.

Ama bu bir hileydi. İşkhan dört arkadaşıyla geceyi geçirdiği sırada Türk zaptiyeler tarafından öldürülmüş, gece vakti gömülüp üstleri toprakla örtülmüştü. Aynı gün, Cevdet Paşa Van'da çalışan İstanbul Meclisi üyesi Vramyan'ı yanına çağırılmış ve onu Van Gölü kıyısında bulunan Avants Köyü'ne götürerek içini taşla doldurduğu bir torbayı boynuna bağlayıp onu Van Gölü'nde boğmuştu. Ama bereket versin ki, o arada Vramyan, daha sonra Van savunmasının lideri olan Aram Manukyan'a bir mektup yazmayı başarmış, Cevdet Aram'ı çağırıldığı takdirde gitmemesini, zira onu da öldüreceklerini bildiren bir iki satır yazıp karısına vermişti.

Ve Şatakh savunması* başlar. Türkler Ermeni köylerine saldırırlar. Savunma 4 Nisan günü başlar ve Mayıs ortalarına kadar, yaklaşık 45 gün sürer. Van gibi Şatakh da Türklerin ve Kürtlerin üstün şekilde silahlanmış cellatlarına direnir. Genel olarak Şatakh savunması sırasında, Türklerin daha iyi silahları olmasına rağmen Ermeniler kendilerini iyi savunurlar.

Şatakh savunmasının o 45 günü boyunca, kuşatılmış olmalarına ve silah ve fişek kıtlığına rağmen Ermeniler genellikle başarılı bir şekilde savunma yaparlar. Ama Şatakh'ın Sozvants isimli, Tağ'a 3-4 kilometre mesafede bulunan dağ yamacına bitişik bir köyündeki Ermeni müdafiler soğuk nedeniyle hata yapıp liderleri Hovsep Garumyan'ın karşı çıkmasına rağmen mevzilerinden çekilip uzaklaşır ve evlerinde dinlenirler. Sabah da mevzilerine çok geç geri dönerler. Sozvants Şatakh'ın ambarı konumundaydı. O köyü Türkler işgal ederler. Şatakh'ın bazı gruplarında belli bir umutsuzluk hakim olur; ama asıl gruplar: "Beraber yaşayacak, ya da beraber öleceğiz" deyip cesaret gösterirler.

Sonra o Sozvants yeniden Ermeniler tarafından ele geçirilir. Şatakh kendini savunmaya devam eder. Bereket versin ki, Rus orduları Eleşkirt'ten Berkri'ye ulaşır ve Van Şehri'ne yaklaşır. Cevdet birlikleriyle birlikte kaçar. Rus İmparatorluk orduları tarihte ilk kez 6 Mayıs 1915 günü Van Şehri'ne girer. Meşhur komutan Dro'nun gönüllü birlikleri de onlarla birlikte. 15 Mayıs (yeni takvime göre 27 Mayıs) günü Şatakh liderliğinin isteğiyle Aram Manukyan, Dro'nun grubunu Şatakh'a gönderir. Şatakh Türkleri, gönüllülerin geldiğini duyup kaçarlar. Böylece 45 günlük savunma muharebeleri görkemli bir zaferle taçlanmış olur. Van'da Aram Manukyan'ın, Şatakh'ta ise Tigran Bağdasaryan'ın önderliğinde valilik kurumu oluşturulur.

Köylüler yazlıklarına giderler; şehirde ise barışçıl onarım çalışmaları, tarım, meslekler ve

ticaret yeniden canlanır. Ermeniler Van ve Şatak'h'ta Rusları karşılar.

1915 yılının Haziran sonlarında ise Ruslar Van Gölü'nün kuzey ve güney kesimlerinden geçip birleşirler; ama orda bir olay cereyan eder. Türkler cepheyi 7 kilometre kadar yararlar; Ruslar ise geri çekilirler. Beş-altı gün içerisinde çarpışarak birkaç yüz kilometre geri çekilir, Eleşkirt, Abağa Ovası'na ulaşırlar; Berkri'ye kadar giderler. Van Ermenileri için tehlikeli bir durum doğar.

Van'da bulunan General Nikolayev Aram Manukyan'ı yanına çağırarak ona: "Van'da yaklaşık 24000 Ermeni nüfus ve çevre köylerden gelip yığılan muhacirler var. Halkı Doğu Ermenistan'a göç ettirmek lazım" der.

Van Vilayeti ve Şatak'h bölgesindeki halk göç etmeye başlar. Göç Ağustos'un başında başladı.

Biz koyun ve büyükbaş hayvanlarımızla Kırdasar yazlığımızda, dağın tepesindeydik. Gün ağarmadan, koyu karanlıkta babam gelip bizi uyandırdı: "Kalkın! Göç edeceğiz" dedi.

Eşyaları hayvanlara yükleyip 2-3 günde köye vardık. Köy evimizde ebeveynim bazı gıda maddeleri aldı; bunları eşeklere yükleyip son kez hüznü dolu, melankolik bir şekilde evimizi barkımızı, baba ocağımızı bırakıp göç yolunu tuttuk.

İki gün içerisinde, köyümüze 40 kilometre mesafedeki Van'a vardık. Van ahalisi iki gün evvel mallarını evlerinde bırakarak göç etmişti. Van Şehri yakınında bir gece geçirdik; o zaten ikinci gecemizdi.

İki yüz bin Ermeni yollardaydı. Millet evinde, dükkânında ne varsa, şeker, basma, kumaş topları gibi, yanına aldı; bunlar daha sonra yolda yağmalandı.

Üç gün içinde geceyarısı Berkri'ye vardık. Orda nehrin üstünde bir köprü vardı. Korkunç derecede karanlıktı. Akşam güneş batmadan bir taraftan Van Gölü'nün kuzey kıyısından Rus ordusu Berkri'ye yaklaşıyor, diğer taraftan ise Zilanlı Kürt çete reisleri de Berkri Köprüsü'nden geçen, çocuklarını sırtlarına almış, mallarını hayvanlarına yüklemiş yaya göçmenlerin dev kervanlarına saldırıyorlardı... O korkunç bir manzaraydı. İki yüz bin Ermeni göç ediyordu; kervanın bir ucu olanlar İğdır'a varmış, diğer ucu olanlar ise hala Van'ın güney bölgelerinden Şatak'h, Moks ve Gevaş'taydı. Bir keresinde beni eşeğe bindirdiler; hem önümde hem de arkamda ilerleyen göçmen kervanını gördüm. Yazın sıcaklığında halk toz toprak içinde kaybolmuştu; Ağustos ayıydı.

Berkri'ye vardığımızda geceyarısı olmuştu ve etraf kapkaranlıktı. Bütün gün durmadan yürümüştük. Berkri'nin 10 kilometre kuzeyinde bulunan Bandimahu Nehri üzerindeki köprüye varmıştık. Bir taraftan göçmenler, diğer taraftan da Rus ordusunun süvarileri uzun arabalarıyla köprüden geçmek istiyordu. Her biri de köprüden geçip Abağa Ovası'na ulaşarak kurtulmak istiyordu. Babam ve bizimkiler köprüden geçmenin imkânsız olduğunu anladılar. Birçok kadın içinden çıkılması imkânsız bu durum karşısında bebeğini suya attı. Babam beklememiz ve kalabalığın azalması için bizi bir kenara çekti. Azalmak mı ? Ne azalması?

Göçmen kfilesinin bir ucu Van'daydı. Babam durumun düzelmeyeceğini gördü; Kadınlar ve erkekler yüklü hayvanların üstünde köprüden geçmek için bir zincir oluşturdular. Birbirimizi itişterek köprüden geçinceye kadar birbirimizi kaybettik. Ben, evli ağabeyim ve onun, kucagında yedi aylık çocuğu olan karısı, bir eşek ve bir öküzle birlikte, babamı, annemi, ninemi ve ortanca ağabeyimi kaybettik. Birçok insan Bandimahu Köprüsü yakınlarında öldürüldü. Bütün gece karanlıkta birbirimizi kaybetmiş olarak yürüdük; ama artık köprüyü geçmiştik. Bütün gece hiç dinlenmeden yürüyor, Abağa Ovası'na doğru gidiyorduk; Rus ordusu ordaydı. Karanlıkta, havada kırmızı bir ışık gözükte. Halk onu düşmanın silahı sandı. Ama karanlıkta gün doğuncaya kadar yürüyüp Rus ordusunun bulunduğu Abağa Çayırı'na vardık. Halkın bir kısmı istirahat ediyordu; diğer bir kısmı da yoluna devam ediyordu.

Sabah saat 10'a doğru kaybettiğim babam, annem, ninem ve ortanca ağabeyim gelip beni buldular. Hiç bir şey yememiştik. Babam beni ve ortanca ağabeyimi ayağa kaldırdı. Göç yolundan iki-üç metre ötede bir bazalt taşı vardı; oraya oturduk.

Abağa Çayırı yeşildi; taş ise yerden biraz yüksekti. Babam beni götürüp o taşın üstüne oturttu. İçinde lavaş ekmeği kırıntıları bulunan bir torba vardı; o kırıntıları taşın üzerine döktü. Bize: "Kırıntıları yiyin" dedi.

Nasıl olduysa bilmiyorum, ben yeniden babamı ve ortanca ağabeyimi kaybettim. Belli ki, lavaş ekmeği kırıntılarını yedikten sonra susayıp su içmeye gitmişim. Geri döndüğümde bizimkiler ortalıkta yoktu. İki-üç saat halkın arasında yürüyerek ailemin diğer fertlerini aradım; ne bizimkileri buldum ne de su. Sonunda büyükbaş bir hayvanın ayak izinde su toplanmıştı. Eğilip içmek istedim; ama kokmuştu, yutmadım. Yoluna devam ettim. Birden göçmenlerin arasından babam beni çağırdı: "Andro! seni pis velet, nereye kayboldun?" Sevincim sonsuzdu. Yükümüzün büyük bir kısmı yağmalanmıştı. Halkla birlikte sonunda Bandimahu Irmağı'nın yukarı koluna ulaştık. Babam ayakkabılarını çıkardı; şalvarının paçalarını yukarı kıvrıdı, beni de kucaklayıp karşıya geçmek için suya girdi; ama suyun içindeki taşlar kaygandı. Nehrin öbür yakasına geçtik. Yüksek Taparis Dağı'na tırmanmaya başladık. Karanlık bastı. Geceyi orda, açık havada geçirdik. Sabah gün ağarmadan göç etmeye devam edecektik. O gece rüyamda bizim köyün yazlığında olduğumuzu gördüm. Annem bana yedirmek için yoğurt kaymağı getirdi. Rüya görüyordum. O anda babam bize: "Kalkın! gidiyoruz" dedi. Beni eşeğin üstüne oturttular. Eski Beyazıt yakınlarındaki Kızıldıza'dan geçecektik. Hava karanlıktı, orda geceledik. Sabah erkenden gün ağarırken kalktık. Büyük Ararat Dağı'nın Orgov adı verilen batı yamacına tırmanıyorduk. O Rus-Türk sınırıydı. Geceydi ve orası yüksek bir yerdi. Mevsimin yaz olmasına rağmen hava soğuktu; yükseklik iki kilometreydi. Şiddetli bir rüzgâr esiyordu. Orda bir gece kaldık. Sabah dağın eteklerine indik. Orda bir dere vardı; halk dereye hücum etti; zira hepsi de susuzdu. İnişimiz bir gün sürdü. Avetis Aharonyan'ın doğum yeri olan İğdır'a vardık. İğdır'da durmadık; geçip Aras Nehri'ne ulaştık. Ruslar o nehrin üzerinde üç kemerli bir köprü inşa etmişlerdi. Nehrin sol kıyısında Markara Köyü bulunuyordu. Çok ev yoktu. Yüklerimizi köyün kenarındaki açık bir alana boşalttık. Ne var ne yok yere dizdik; dinlenmek üzere oturduk. Oraya pamuk ekmişlerdi. Orda 2-3 hafta kadar kaldık. Yiyecek yoktu; olanı da çalmışlardı. Ne doktor, ne de hijyenik koşullar mevcuttu; orası açık kuru bir yerdi; çevresinde dikenli ağaçlar ve pamuk tarlaları vardı.

İlk geceyi geçirdik. Sabah babam şöyle dedi:

- Andro! Şu eşekleri götür otlat.

Orda bir kere yiyecek dağıttılar. Sıra çok uzundu.

Her aileye dört-beş kilo un, bir kilo şeker dağıttılar. Ekmek yoktu. Unu yoğurup ateşin üstünde pişirdik. Bir taraftan Ağustos sıcağı, diğer taraftan Aras Irmağı'nın pis suyu; tifüs, kolera salgını yayılmıştı. Ailemizin fertlerinden birçoğu hastalandı. O sıcakta herkes yere birer sopa dikmiş üzerine de bir bez koymuştu. Ailemizin sekiz üyesi vardı. Ben daha önce hiç bir yere gitmemiş olduğumdan, Rus ordusuna erzak taşıyan kamyonları ilk defa görüyorum ve hayret ediyordum. Bizimkilerin hepsi de hastaydı. Markara'da geçirdiğimiz dehşetli günler unutulacak gibi değil. Eğer bizim üç bin koyunumuz yanımızda olsa Iğdır'a gitmez, dağlık bir yerde kalırdı ve hayvancılıkla uğraşırdık.

İlk hastalanan dedelerimden birinin karısı Şartsi'ydi. O, tepesi karla kaplı Ararat Dağı'na bakıp: "Ne olur o karlardan biraz getirsen de yiyip ölsem" diyordu.

Kocasını gidip, eşeğe yüklediği karları getirdi. O karı yiyip öldü.

Rusların yeniden Van'ı ele geçirdiği haberi yayıldı. Türkler Van'da üç gün kalmışlardı. Kürtler yağma yapmaya vakit bulamamışlardı. Halk "Van" ismini duydu. Birçoğu Tiflis ve Yerevan'a varmıştı. Eçmiatsin ve Markara'dan 30-40 bin Ermeni muhacir memleketlerine dönme ümidiyle dönüş yaptı. Ağustos sonuydu. Geri dönüyorduk. Yaralılar, hastalar, can çekişenlerin iniltileri. Van'a varana kadar, yolda ortanca ağabeyim eşeğin üstünden bize: "Beni indirin, istirahat edeyim" dedi.

Babam da ona: "Aramcığım az kaldı" diye cevap verdi.

Yarım saati aşkın bir süre yola devam ettik; ama babam onun hasta olduğunu biliyordu. Dağın yamacından inip yükümüzü yerleştirdikten sonra istirahat ettik. Herkes yüklerin etrafına oturmuştu. Ben oturmuş yola bakıyordum. Babam dedi ki: "Aramcığım kalk! Başını kaldır, bak kaç rubleymiş; gidip bostandan karpuz alıp getireyim" Bunu üç kez tekrarladı; ama Aram cevap vermedi.

Sabah gün ışımadan eşyaları hayvanlara yüklediler; Aram'ı başı dışarda kalacak şekilde bir çuvalın içine Tato eşeğin üstüne koydular. Yol gözükmeye başlamıştı. Bir iki saat daha yol gittik; büyükannem: "Aram öldü" dedi; başı sarkmıştı.

Kızıldize'ye vardık. Bizim köylüler çukurlar kazdı; birçok ölü vardı. Onları götürüp gömdüler. Yarım saat sonra hareket ettik.

İki üç gün sonra Berkri'ye vardık. Van Gölü'nden batıya doğru giderek Panz Köyü'nden geçtik; ordaki evlerin duvarlarının dibinde kaldık. Ağabeyimin ayağı ağrımaya başladı; daha

da ŐiŐti; yataĐa dűŐtű. KeĐi derisini taze taze űstűne sararsan geĐer, dediler; fayda etmedi. AĐabeyim de orda ۆldű. Van'a otuz kilometre mesafedeki Canik Kۆyű'ne geldik. Ordan geĐerken, bűyűk aĐabeyimin pek konuŐkan olmayan karısı yedi aylık bebeĐinin ۆldűĐűnű el hareketleriyle bize anlattı; hemen yolun űzerinde yumuŐak topraĐın iĐine gۆmdűler.

İkinci gűn, Van'ın Lezk isimli kۆyűne vardık. Ordaki evlerin duvarlarının dibine yerleŐtik. Bűyűkannem ve annem Đalı Đırpı toplayıp ateŐ yaktılar. OcaĐın űzerinde suda buĐday haŐladılar. Bűyűkannem aniden geri geri gitti ve ۆldű. Ermeni mezarlıĐı vardı, gۆtűrűp oraya gۆmdűk.

Halam evliydi; iki genĐ erkek ĐocuĐu vardı; Đocuklardan biri de ۆldű. Gelin babasının evine dۆndű. Halam, annem, babam ve ben kaldık. Annem ŐaĐzik hastaydı. Lezk'de yataĐa dűŐtű. Koyunlar da ĐalınmıŐ olduĐundan eŐekleri ben otlatmaya gۆtűrűyordum. Orda űzűm, elma ve armut vardı. Van savunmasından iki ay sonra, Vanlılar Őatak'h'ta iyi bir yۆnetim kurmuŐ, topraĐı sűrűp, ekmiŐlerdi ve iyi űrűn elde etmiŐlerdi. Annem ve halam ۆlműŐ, ama benim bundan haberim olmamıŐtı. Hayvanları otlatmaktan dۆnűnce annemin orda olmadıĐını gۆrdűm. Babamla ben kaldık.

Babamla ben Lezk Kۆyű'nden Hayots Dzor yakınlarına gidip, Van'a on kilometre mesafedeki Bertak Kۆyű'nde kaldık. Orda 1915 kışına kadar kaldık. DۆnűŐ yolunda bir ceviz aĐacı vardı, babam onu salladı; cevizleri kırıp yiyorduk. O Őekilde de hayatta kaldık.

Bahar gelince Bertak'ın diĐer yamacından inip Hayots Dzor'a Gelbalasan Kۆyű'ne gittik. Orda Đok kurt vardı. Kۆy daĐın yamacında olup yanından KhoŐab Nehri geĐiyor, Vostan yakınlarında Van Gۆlű'ne dۆkűlűyordu; iĐinde sűrűyle balık vardı. Yanından, Urartuluların inŐa ettiĐi 60 kilometre uzunluĐundaki Őamiram kanalı geĐiyordu. Bu kanal Artamet yoluyla Hayots Dzor'dan gelip Van bostanlarını suluyordu; bir tarafında Ermenilerin diĐer tarafında ise Tűrklerin yaŐadıĐı o bۆlgeye Aygestan deniyordu. Őatak'h'ta hemen hemen hiĐ Tűrk yoktu. Van ahalisinin ise yarısı Ermeni yarısı Tűrktű.

Gelbalasan Kۆyű'nde 1916 yılının ilkbahar ve yazı boyunca kaldık. Sonra, AĐustos ayında Tűrklerin Vostan tarafından saldırdığı, gelip Rus ordusunu ve Ermenileri katledecekleri haberi ulaŐtı. Hayots Dzor'a yerleŐmiŐ farklı bۆlgelerden gelen biz muhacirler Van Őehri iğinden geğtik; daha Berkri'ye varmadan haberin yalan olduğu sۆylentisi yayıldı. BaŐka Ermeni muhacirlerle birlikte geri dۆnűp Van'a geldik. ĐaĐlı sokakta bir ev vardı; 1916 yılının sonbaharından 1917 ilkbaharına kadar orda kaldık. Ben NoraŐen Okulu'nun ikinci sınıfına gidiyordum. 5 Nisan 1918 tarihine kadar orda kaldık.

Van'a dۆnen otuz bin Ermeni muhacirin lideri KarabaĐlı Kostya Hambardzumyan'dı**. O bizi Berkri'den geĐirerek DoĐu Ermenistan'a g�tűrmek istedi; ama Tűrkler Berkri'de yolu kesmiŐlerdi. Yerevan'a doĐru gitmek olanaksızdı.

Devrim olmuŐtu. 1917 yılında Ekim Devrimi olmuŐtu ve Rus orduları geri Đekildiler. Hambardzumyan Khoy, Culfa, Nahcivan űzerinden bizi Yerevan'a g�tűrmek istedi. O yol da kapanmıŐtı. Van'dan g�Đen biz otuz bin Ermeni Koturi Vadisi yoluyla Khoy'a varmadan yۆn

değiştirip Salmast'a gittik. Orda çatışma vardı. Hristiyan Süryaniler Ermenilerle birlikte Türk ve Kürt çetelerine karşı çarpışıyorlardı. O, Andranik'in Salmast'a ulaşip Van'dan gelen Ermeni muhacirlere yardım etmek ve onları güvenli bir biçimde, Basra Körfezinden gelen İngiliz Ordularının bulunduğu Hamadan-Kirmanşah'a götürmek için Culfa'yı ve Khoy'u işgal ettiği dönemdi.

Beni ve bana benzer köylü çocuklarını Hamadan'da yeni açılan yetimhane'ye gönderdiler. Geri kalan muhacir kitlesini ise İngilizler demiryoluyla Bağdat yakınlarına, Mezopotamya'ya, Bakuba denilen şehrin yakınlarına götürdüler. 5-6 bin aile Tigris'in kıyısında, çölde kurulmuş büyük İngiliz çadırlarında 1918'in Ekim ayından 1922 Ocak-Şubat'ına kadar yaklaşık üç yıl yaşadı. Göçmenlerin belirli bir kısmı sıcağa dayanamayıp öldü. Ama Bakuba'da, daha sonra ise Nacr-Umar'da, Basra Şehri'nde ve Basra Körfezi yakınlarında üç yıl çadırlarda kaldılar. Hayatta kalan takriben 10000 Ermeni İngiliz gemileriyle, her gemide 3000 kişi olmak üzere, Basra Körfezi, Hint Okyanusu'nu, Kızıldeniz, Süveyş Kanalı, Port Said, Akdeniz, İstanbul Boğazı, Karadeniz yoluyla Batum'a götürüldü. Ordan demiryoluyla bizi Aleksandr Miyasnikyan'ın yeni kurduğu Sovyet Ermenistan'ına teslim ettiler. Bizi Artaşat (Ğamarlu), Ararat (Büyük Vedi) bölgelerindeki köylere yerleştirdiler. Birkaç gün Davalu Köyü'nde kaldık. Ben ve babam Yerevan'a geldik. Ben Amercom'a gittim, Yakın Doğu Yardım Kuruluşu'nun bürosuna. Mektup taşıyıcı olarak çalışmaya başladım. Öğlen çalışıyor, gece öğrenimime devam ediyordum. Banfak'ta öğrenim gördüm. Sonra Devlet Üniversitesi'nin Ziraat Mühendisliği Fakültesi'ne kabul edildim. Emektar ziraatçı oldum. İkinci Dünya Savaşı'na katıldım ve yüksek nişanlarla taltif edildim.

* Van Vilayeti'nin Şatak bölgesindeki Ermeni nüfusun 1915'in Nisan-Mayıs aylarında Türk katliamcılarıyla girdiği savunma amaçlı çatışmalar 45 gün sürdü.

** Kostya Hambardzumyan (Ukhtavor) (1882, Şuşi - 1918, Irak) : Ulusal Kurtuluş Hareketi militanlarından. Mayıs 1915'te Van'ın kurtuluşuna katılmıştır.